

Prie Žemaitės grįžti verta

<https://doi.org/10.51554/Coll.21.46.09>

Viktorija Daujotytė, *Žemaitė: gyvenimo gramatika*, Vilnius: Odilė, 2019, 373 p., ISBN 978-609-8222-10-4

2019 m. skoningai „Odilės“ leidyklos išleista Viktorijos Daujotytės monografija *Žemaitė: gyvenimo gramatika* atsiliepia į didėjančią susidomėjimą Žemaitės asmeniu ir kūryba. Šią knygą vadinu monografija, nors ji ir neturi visų privalomų šiam žanrui atributų, pvz., mokslinių recenzentų, bet užmoju, aprėpiama, analizuojama biografine medžiaga, kūrinų korpusu tokiam darbui prilygsta. Viršelyje žvilgsniui atveriamos tik Žemaitės tapybiškos rankos, bene daugiausia, be jos ryšėtos skarelės, dėmesio sulaukusi jos išvaizdos dalis. Toks dizainas dera su monografijos autorės rašymo stiliumi. Daujotytė, nebevaržoma moksliniam darbams keliamų reikalavimų, nesiangažuoja nuosekliam, linijiniam pasakojimui (greičiausiai nemato to prasmės?) ir atsiduoda savitam mąstymo-rašymo būdai. Tad jis šioje monografijoje juda koncentriniais ratais, sutelkiant dėmesį tai į vieną, tai į kitą pačios autorės pastebėtą Žemaitės biografijos momentą ar kūrinio detalę, apsistojant ties pakeliui išskylančiais teoriniais klausimais, išsakant, plėtojant savo pačios mintis, teiginius ir vėl grįžtant prie jų.

Daujotytė tvirtina, kad iki šios monografijos eita jau seniai, į ją vedė ne viena anksčiau rašyta knyga: *Sauganti sąmonė. Literatūra ir patirtis: užrašai* (2007), *Tragiškasis meilės laukas. Apie Sigitą Gedą: iš poezijos, užrašų, refleksijų* (2010), *Sofija* (2016) ir kitos. Nors autorė nemini, tačiau turbūt vienas pirmųjų jos ilgesnių apsistojimų ties Žemaitė yra buvęs knygoje *Moters dalis ir dalia: moteriškoji literatūros epistema* (1992). Žvelgiant iš ano laiko perspektyvos, matyti, kad šioje monografijoje mėginama užpildyti tas Žemaitės kūrybos interpretavimo spragas, kurios buvo įvardytos prieš dvidešimt metų:

Bet nepakankamos dar yra paviršiaus arba tikroviškumo sąsajos su giliaisios kultūros struktūromis – su papročiais, su žemės pirmenybe tarp kitų vertybių, su šeima kaip pagrindine gyvenimo linija, su moters vieta šeimoje.¹

1 Viktorija Daujotytė, *Moters dalis ir dalia: moteriškoji literatūros epistema*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 67–68.

Nors aptariamoje knygoje į akis krinta gerokai pasikeitęs žodynas, einama anuomet užbrėžta kryptimi – ryškinti „gyvenimo gramatikos“, kildinamos iš prigimtinės kultūros, kontūrus. Tada Žemaitės kūryboje atpažintos lietuviškos valstietiškos kultūros struktūros buvo įvardijamos kaip „giliosios liaudies kultūros sanklodos“, dabar pasitelkiama pastarąjį dešimtmetį išpopuliarėjusi ir, aki-vaizdu, pakankamai talpi ir dar nenunešiotą prigimtinės kultūros sąvoka (prie šio termino mokslinio įsitvirtinimo yra prisidėjusi ir pati monografijos autorė, jos išvalgomis remiasi nuo 2011 m. kasmetinius seminarus rengiantis Prigimtinės kultūros institutas). Pagrindinė monografijos kryptis rodo, kad ne tik tęsiama pradėta pačios autorės užsibrėžta tyrimų linija, bet dalyvaujama, įsirašoma ir į dabar vykdomų tyrimų kontekstą.

Šią knygą Daujotytė regi ir kaip Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros žmonių atliktų darbų tęsinį: prisimenamos buvusių katedros dėstytojų parašytos knygos – Adolfo Sprindžio biografinė studija *Žemaitė* (1986, 1988 antras leidimas), Donato Saukos *Žemaitės stebuklas* (1988). Stabtelima ir prie Vinco Mykolaičio-Putino po karo skaityto specialaus kurso, skirto Žemaitėi, bei Donato Saukos po trijų dešimtmečių vesto seminaro apie Žemaitę. Universitetinis dėmesys šiai autorei ir jos kūrybai laikomi aukščiausiu galimu rašytojos įvertinimu. Ši monografijos linija liudija, kad jos autorė dalyvauja kanono derybose, todėl, ginant Žemaitės teisę į jį, sakoma, kad tik tie autoriai, kurie patenka į universiteto programas, priklauso mūsų literatūros kanonui: „buvo užsibrėžta – neišleisti iš akių savo didžiųjų: Daukšos, Donelaičio, Daukanto, Adomo Mickevičiaus, Maironio, Biliūno“².

Daujotytė pabrėžia prarastas Žemaitės pozicijas literatūros kanone, ir tai yra bene vienas svarbesnių šios monografijos rašymo akstinių. Atkreipiamas dėmesys, kad Žemaitės kūryba traukiasi iš mokyklinių programų, taip pat teigiama, kad nebeatnaujinamos jos tyrinėjimo prieigos (p. 6–7). Vis dėlto reikia pažymėti, kad sunku spręsti, kuo pagrįstas pastarasis teiginys, nes bene vėlyviausias šioje knygoje cituojamas tekstas, bent kiek labiau susijęs su Žemaitė, – Sigitos Gedos dienoraščiai, paskelbti knygoje *Adolėlio kalendoriai*, išleistoje 2003 m. Šiuo metu vykstančios diskusijos dėl naujų Žemaitės *Raštų* leidimo, du pastaraisiais metais pastatyti spektakliai, rengiami pokalbiai apie šią autorę ir jos kūrybą rodytų, kad

2 Viktorija Daujotytė, *Žemaitė: gyvenimo gramatika*, Vilnius: Odilė, 2019, p. 64–65. Toliau cituojant iš šios knygos nurodomas tik puslapis.

vėl gręžiamasi į Žemaitę. Tačiau panašu, kad Daujotytei nūdienės jos kūrybos interpretacijos neatrodo judančios tinkama linkme.

Štai pačioje knygos pradžioje cituojamas režisierės Gabrielės Tuminaitės interviu atskleidžia ir papildomus šios monografijos pasirodymo motyvus. Režisierė išsako gerokai nuo įprasto, jau nusistovėjusio, nutolstantį požiūrį į Žemaitės apsakymo „Marti“ pagrindinę veikėją Katrę. Ją Tuminaitė mato kaip „moterį-auką“, ir šis moters vaizdinys jos traktuojamas kaip gerokai prasilenkiantis su ano meto realybe, tiesa, apie pastarąją sprendžiama remiantis kitu autoriumi, Juozu Tumu-Vaižgantu, ir jo kūryba. Tokiu Katrės matymu, regis, pagrįsta spektaklio „Marti“ koncepcija; monografijos autorė aprašo ir spektaklio patirtį. Tiek interviu, tiek spektaklio pastatymai rodomi kaip silpstančio Žemaitės kūrybos supratimo ženklai, menkstant bendram suvokimo kontekstui (p. 17). Akivaizdu, kad ši visiškai „šviežia“ Žemaitės kūrinio interpretacija patenka greta kitų, įvardijamų kaip „kūrybos menkinimas iš menko, silpno matymo, suvokimo, siauro akipločio, prastų didaktinių ar populiarinimo tekstų“ (p. 65). Tad Daujotytė imasi užduoties – suvesti, sujungti į visumą pačios pasirinktų Žemaitės tyrinėtojų balsus į visumą ir sustiprinti Žemaitės suvokimo lauką, kuris kreiptų jos skaitymą kita linkme ir galbūt gražintų ją į kanoną. Tuminaitės irzlią, net piktoką reakciją ne tik į kūrinį, bet ir patį Žemaitės sprendimą „taip“ vaizduoti moterį Daujotytę siūlo keisti empatišku santykiu ir su Žemaitės biografija, ir su jos kūryba (p. 19). Atrodo, kad empatija yra suvokiama kaip knygoje taikomo fenomenologinio rašytojo biografijos ir kūrybos tyrimo pamatas.

Monografijoje ne sykį kartojama mintis, kad Žemaitės kūrybos suvokimą galėtų pagilinti atidus skaitymas, pamatant, kas anksčiau nepastebėta, siūlant naujas kūrinių, taip pat ir biografijos, interpretacijas: „Kuo arčiau teksto jo vertinimai, tuo patikimesni, gajesni“ (p. 122). Daujotytės siūlomas kūrinių naujas perskaitymas, gilinantis tekstų suvokimą, remiasi sąsaja tarp rašančiosios asmenybės ir kūrybos. Vienas siūlomas kelias pagilinti tekstų supratimą – Žemaitės gyventą ir aprašytą pasaulį mėginti patirti *dabar*, pasitikint, kad iki šiol yra išlikę bent svarbiausieji būto kraštovaizdžio bruožai, kad ir šių dienų žmonės turi sąsajų su anuomet gyvenusiais. Kad nutolęs XIX a. pabaigos–XX a. pradžios pasaulis priartėtų, siūloma pačiam ar pačiai pereiti Žemaitės gyventomis vietomis, patirti žemaitiško kraštovaizdžio ypatumus, įsižiūrėti į čia gyvenančius žmones, išgirsti jų kalbą. Toldama nuo įprastos mokslinės monografijos ir sykiu plėsdama jos ribas, Daujotytė imasi nupasakoti Žemaitės gimtųjų, gyventų vietų, kurios yra

ir monografijos autorės gyventos, artimai pažintos, lankymą. Tiriančioji, besivėlgančioji tarsi mėgina pati dalyvauti „Žemaitės gramatikoje“ – aprašydama ir gyvai pačios sutiktus Žemaitės gimines, paliudydama jų gyvenimus, išstartus žodžius. Rodomas artimas santykis su rašytoja yra lyg su gimine – lankomos Varnių kapinėse esantys Žemaitės tėvų ir sesers kapai. Visi šie ženklai turi paliudyti, kad tas pasaulis ir tie žmonės yra (buvę). Lankant gyventas vietas, peržvelgiant jų gamtovaizdį, ne tik mėginama pažinti pačios rašytojos matymo trajektoriją, pasaulio patyrimo būdą, bet sykiu sukviečiami ir kiti šio teksto pokalbininkai – Telšiuose gimnaziją baigęs Donatas Sauka, Varniuose palaidotas Adolfas Sprindis. Tiesa, nors monografijos autorė, atrodo, labiau pasitiki to krašto tyrėjų santykiu su Žemaite nei kitų, tačiau ir šie knygoje dalyvauja labai epizodiškai.

Knygoje rodoma, kokias galimybes perskaityti kūrinį suteikia asmeninės patirties aktyvinimas. Lietingas ruduo Žemaitijoje 2014 m., jo išgyvenimas ištraukia iš atminties, ar, Daujotytės žodžiais tariant, *priitraukia*, Žemaitės apsakymą „Prie dvaro“ ir čia kurtą lietingo rudens paveikslą. Monografijos autorė demonstruoja, kad dabartinė patirtis leidžia atpažinti, suprasti Žemaitės kurtą vaizdinį. Tokiu kūrinio priartinimo judesiu Daujotyte iš esmės pratęsia (ar net pakartoja) Jono Biliūno 1903 m. išsakytą Žemaitės talento įrodinėjimo būdą. Biliūnas teigė, kad, skaitydamas Žemaitės kūrinį (straipsnyje jis neįvardytas), jis atpažino, kaip ją gali atpažinti ir visi kaime užaugę skaitytojai, savą patirtį ir skaitymo metu ją galėjo išgyventi dar kartą. Tačiau kad ir koks gražus ir prasmingas būtų atliekamas judesys – minti fenomenologinį Žemaitės kūrybos pažinimo taką pradedant nuo jos gyventų vietų, susieti dabartinę patirtį su aprašytąja – vis dėlto atsiranda pavojus, kad, jei nebegalime patirti daugybės aprašytų situacijų, pakartoti veiksmų, tai nebegalime ir tokio kūrinio suprasti. O tokiu argumentu remiasi tie, kurie paaiškina, kodėl nebėra Žemaitės mokykloje: vaikai, neturėdami bent kiek panašesnės patirties į aprašytąją, nebesupranta Žemaitės vaizduoto pasaulio, nes jo nebe(at)pažįsta.

Aptariamoje knygoje pasiūlyta keletas naujų Žemaitės kūrinių perskaitymų, paremtų pasakojamos istorijos „dabartinimu“, ir jie iš tiesų praplečia tų apsakymų supratimą, leidžia čia aprašytus personažus pamatyti kitaip. Monografijos autorė demonstruoja aukšto lygio meistrystę ir didelę empatiją pasiūlydama kitą žvilgsnį į senąją Vingienę ir jos sūnų Joną. Reikia pasakyti, kad kitas požiūris atsiranda šiek tiek nutolstant nuo pačios Žemaitės siūlyto šių personažų matymo būdo, bet neiškraipant jo. Reikia tikrai nemaža empatijos, kad Vingių Joną

pamatytum kaip tėvų barnių atbukintą, nuolatinį rietenų užslopintą, todėl besislapstantį, santykių vengiantį vaiką:

Vienintelis vaikas – ką jis matė, girdėjo? Amžinus tėvų barnius. Ką matė? Girtą tėvą, persidirbusią motiną, juk visi moters darbai, kaip suprantame, nemažame ūkyje, turėjo tekti jai. Kai jau pasirodo scenoje, vis žiovauja, miega, snaudžia, lyg iš mažens įgijęs taktiką slėptis nuo gyvenimo, kuo mažiau bendrauti. Ne tik su tėvais, bet ir su kitais. Baikštus, bailus, nors ir atrodo stiprus (p. 186).

Nors vėliau apie šį žmogų sakomi gana žiaurūs žodžiai – „Akla, buka prigimtis, neatveriamą. Užakusi, nebeprisauksi“ (p. 187) – tačiau pagilintas požiūris į jį, kaip iš tikrųjų Žemaitės kurtą itin neigiamą personažą, niekur nepradingsta.

Lygiai taip pat visai kitokia pasirodo ir Jono motina senoji Vingienė. Kai žvelgiama į ją kaip greičiausiai be meilės ištekėjusią, nesibaigiančių darbų, vyro girtuoklyščių išvargintą moterį, atsiranda erdvės nors mažičiam gailėsčiumi jos atžvilgiu. Tada kitaip pasirodo ir Vingienės šiurkštus elgesys su Katre, nors jis ir vertinamas kaip netinkamas, tačiau atsiveria kelias suprasti galimas tokio elgesio priežastis. Siūlomas toks apsakymo „Marti“ naujas perskaitymas, panašus, galėtų padėti lengviau jį suprasti moksleiviams, nerandantiems kelio į Žemaitės kūrybą. Tokiu pat subtiliu perskaitymu pasižymi apsakymo „Sutkai“ tėvo Juozapo ir į suaugusiųjų pasaulį žengiančio Jonelio santykių interpretacija.

Kitas būdas priartėti prie Žemaitės kūrybos – sugrąžinti kūrinius į anuometę erdvę ir laiką, t. y. į XIX a. ir XX a. sankirtą. Pirmasis takas, kuriuo bene patikimiausiai galime grįžti į nutolusį pasaulį, – rašytojos biografija. Monografijoje gana daug vietos skirta įvairių Žemaitės biografijos faktų naujam peraiškinimui, jais iš dalies remiamasi siūlant savą požiūrį į kūrinius. Labai jautriai į rašytojos biografiją įpinama jos anūko Liudviko, nesantuokinio dukros Elenos sūnaus, istorija. Tai naujai iškeltas, kad ir gana šalutinis, rašytojos biografijos dėmuo, suteikiantis papildomų spalvų Žemaitės asmeniui. Daujotytė labai teisingai pastebi, kad šios rašytojos nugyventas ne vienas gyvenimas: pirmieji 20 metų susiję su bajoriška erdve, namų mokslu pas aukštakilmę dėdyną, tarnystė Džiuginėnų dvare, tada 30 metų didžiulio kaimo moters vargo ištekėjus už buvusio baudžiauninko Lauryno Žymanto ir paskutiniai dveji dešimtmečiai iš esmės išėjus iš kaimo, vis aktyviau dalyvaujant lietuviškos kultūros, visuomenės gyvenime. Į jį rašytoja ėjo per provincijos dvarelius, gyvendama, tarnaudama

Putvinskių, Petkevičių namuose, vėliau jau dirbdama Vilniuje. Mėginti vienu nuosekliu pasakojimu aprėpti tokias skirtingas ar net prieštaringas gyvenimo patirtis, atrasti vieną šios moters istorijos „logiką“ nėra paprasta (abejočiau, ar net iš viso įmanoma). Taip pat reikia pasakyti, kad rašytojos biografija buvo ir tebelieka svarbi sprendžiant jos kanonizacijos bylą. Pastaruoju metu, kai siekiama ne tik į kultūros istoriją, bet ir į literatūros kanoną integruoti lenkakalbę Lietuvos literatūrą, panašu, kad Žemaitė ir jos biografija tampa vienu iš tiltų. Todėl dabar vėl itin pabrėžiama Žemaitės bajoriška kilmė, sąsajos su 1863 m. sukilimu, ypatingos svarbos įgauna ir jos lektūra, kurioje ir Adomas Mickevičius, Ignacas Kraševskis, Eliza Ožeškova, Marija Konopnicka. Diskusijos dėl Žemaitės biografijos vyksta jau šimtą metų, pirmieji kritikai, rašę 1905–1918 m. laikotarpiu, pabrėžė Žemaitės valstietišumą, artimumą kaimo aplinkai, nes, galima drąsiai sakyti, besikuriančiam modernios lietuvių literatūros kanonui reikėjo būtent tokių autorių. Tad ne tik sovietmečiu Žemaitė buvo liaudies rašytoja, tokia ji buvo tik įžengusi į besikuriantį modernios Lietuvos kultūros lauką. Tarpukariu išryškėjo konkuruojantys šios rašytojos biografiniai pasakojimai. Dominavo požiūris į Žemaitę, kaip į visiškai valstietiškos žemaitiškos aplinkos suformuotą autorę, jo išdavos – viešai išsakomos abejonės dėl jos, kaip tikros rašytojos, statuso. Šios moters, kaip savitos, autonomiškos rašytojos, nuvertinimas rėmėsi įsivaizdavimu, kad Žemaitė tiesiog užrašė tai, ką matė, patyrė be jokios distancijos ir gebėjimo pažvelgti į tai iš šalies (Vaižganto pasiūlytas terminas „samorodok“). Kitą poziciją išsakė Julius Būtėnas, Kazys Binkis, Antanas Venclova, pirmiausia ėmęsi prieštarauti jau įsitvirtinusiame Žemaitės, kaip paprastos sodietės, vaizdiniui. Perrašydami Žemaitės biografiją, jie akcentavo jos bajorišką kilmę, įgytą išsilavinimą, sudarinėjo skaitytų knygų sąrašus, šiuose pasakojimuose ypatingos svarbos įgauna 1863 m. sukilimo patirtis. Šią tarpukario kritikos poziciją pratęsia Brigita Speičytė, pateikusi atnaujintą Žemaitės biografiją mokykloms³. Joje, be kita ko, naujai interpretuojamas ir Žemaitės vedybų motyvas. Mezaliansas aiškinamas romantinės literatūros (gal net Mickevičiaus) įtaka. Kaip ir tarpukario autorių darbuose, taip ir čia bajoriška kilmė tampa vienu svarbiausių jos, kaip savarankiškos kūrėjos, įrodymų: būdama aukštesnės kilmės ji turėjusi gebėjimą į aprašomą valstietišką pasaulį pažvelgti iš šalies.

3 Žr. Brigita Speičytė, Žemaitė, in: saltiniai. info, prieiga internetu: <http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/1107> [žiūrėta 2021 02 24].

Imdamasi spręsti Žemaitės kanonizacijos klausimą, Daujotytė taip pat mėgina parodytą ją kaip „didžią rašytoją“, tad įvardijant Žemaitės reikšmę pasitelkiamos šios sąvokos: tauta, pamatiniai vardai, didieji rašytojai ir kt. Tai veikia ir rašytojos biografijos interpretaciją, ji privalo pasirodyti kaip savarankiškas, atskiras asmuo. Todėl iš Adolfo Sprindžio knygos cituojama vieta, kur Žemaitė vaizduojama kaip neištirpstanti minioje, o „pati viena sau“ svarstanti, lyginanti (p. 32). Daujotytės pasirinkta Žemaitės, kaip rašytojos, vaizdinio kūrimo strategija tiktų ir Maironiui, ir kitiems XIX a. pabaigos–XX a. pradžios vyrams rašytojams. Ir, mano galva, kuriamas „savarankiškos ir atskiros“ Žemaitės, kaip rašytojos, vaizdinys neleidžia pamatyti ir įvardyti dalykų, būdingų tik šiai moteriai. Kai kurie Žemaitės laišškai Povilui Višinskiui liudija kitonišką Žemaitės rašymo būdą – ne atsiskyrus, o dalyvaujant ir kitiems žmonėms:

Vot, ir dabar rašau kamaroj, kur Tu gulėjai, o troboj Petrukas Veikšo, Tadeušas su muzikomis, Benis su klernata, Ančiukas basedla rėžia kaip padūkę, ir puikiai griežia, tik nėra kam šokti, nes šeimyna išvaikščiojo nuo [K]alėdų. Domė tik su Elike sukinėjas, dulkina, beria... *ir aš į taktą rašau* [išskirta mano – RB]. Žymantas, Jarušauskiukai du sėdi pas pečių, Vincas Gricius prie stalo – visi giria muziką.⁴

Jei siekiame sustiprinti Žemaitės, kaip autonomiškos, taigi atsiskyrusios nuo aplinkos, rašytojos, įsivaizdavimą, pabrėšime, kad ji rašo išėjusi į kamara. Tačiau matome, kad Žemaitėi svarbu pasakyti, jog laiškas rašomas ten, kur jo adresato nakvota. Tad akivaizdu, kad rašyme dalyvauja ir Višinskis „netiesioginiu būdu“, ir visi, esantys troboje. Rašančioji yra ir su grojančiais, ir su šokančiais, ir besiklausančiais, tą muziką giriančiais; ir rašo ji į taktą supančiam vyksmui. Kitas svarbus dalykas apie kitų dalyvavimą jos rašyme yra niekaip neapeinamas faktas, kad Žemaitę, kaip kūrėją, ir jos kūrinius įvairiu mastu veikė šalia esantieji: Višinskis, Petras Avižonis, jos daugelio tekstų redaktorius Jonas Jablonskis ir kiti. Štai kaip kitame laiške Višinskiui Žemaitė rašo: „Atrašyk, mano vaikelis, netingėk, nes man be Tavęs ilgu ilgu, neturiu niekam paskaityti, kad kas papeiktų.“⁵ Matome, kad rašymas nukreiptas į konkretų skaitantįjį ir yra palaikomas šio itin svarbaus Žemaitėi santykio. Remdamiesi visiškai „savarankišku ir atskiru“

4 Žemaitė, *Raštai*, t. 6, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 17–18.

5 *Ibid*, p. 25.

rašytojo vaizdiniu, niekaip negalime perprasti šios moters rašymo ir kūrinų specifikos. Jis tikrai negali apimti Žemaitės ir Gabrielės Petkevičaitės-Bitės rašymo kartu, kai ir kūrinio autorius yra Dvi Moteri. Todėl manau, kad monografijos autorės pasitelktas kelias Žemaitės, kaip rašytojos, vertę įrodinėti pasitelkus autonomiško rašytojo vaizdinį disonuoja su greta tuoj pat išsakomu siekiu atskleisti šios autorės fenomeną, kurio esminio kitoniško savitumo niekaip negali paaiškinti moderni rašytojo samprata.

Spręsdama Žemaitės kilmės, luomo klausimą, Daujotyte, atrodo, mėgina eiti vidurio keliu. Viena vertus, ji pabrėžia Žemaitės bajorišką kilmę, todėl svarbu pasakyti, kad ji skaitė ir Šekspyrą, ir Mickevičių, kad ji mokėsi prancūzų kalbos, tačiau tuo pat metu jos kūrinuose mėginama įskaityti savaime besireiškiančią lietuvių prigimtinę kultūrą, nes tikima, kad Žemaitė „iš prigimties mokėjo gyvenimo gramatiką“ (p. 30–31). Todėl ir knygoje balansuojama tarp dviejų požiūrių: viena vertus, pabrėžiama Žemaitės kilmė, skaitytos knygos, o atrandant jos kūrinių „gyvenimo gramatiką“, kūryba vertinama kaip valstietiškos kultūros dalis. Prigimtinė kultūra siejama tik su valstiečiais, jų gyvenimo būdu, tokia autorės pozicija labai artima XX a. pradžios kritikai. Pati monografijos autorė Žemaitės nūsiskimą nuo dvaro laiko mįslingu, esą jį sunku paaiškinti. Rašytojos kritiškumą jo atžvilgiu Daujotyte paaiškina „sveiku“ prigimtinės kultūros požiūriu į dvarą:

Kokia aiški mintis buvo įsisukusi į Žemaitės galvą, kai rašė šį apsakymą: labai sociali, labai svarbi prigimtinėi kultūrai. Kad dvaras – tai svetima, nepriimtina gyvenimo, samdomo darbo forma, viskas anonimiška, tad nėra gailėsčio nei žmogui, nei gyvuliui (p. 236).

Akivaizdu, kad dvaro kultūra eliminuojama iš prigimtinės kultūros, o valstiečiai, arba, Daujotyte žodžiais, „žemę dirbantys“; laikomi lietuvių tautos pamatu: „Žemę dirbantys sudaro gyvybingąją lietuvių tautos dalį“ (p. 31). Tačiau tokia prigimtinės kultūros traktuotė prasilenkia su Prigimtinės kultūros tyrėjų užmoju matyti plačiau ir į prigimtinės kultūros lauką įtraukti ir bajoriškąją tradiciją. O Žemaitės kritiškumas dvarui galėtų būti siejamas ne (tik) su prigimtinės kultūros „sveikumu“, bet su jos bendravimu ir bendradarbiavimu su aktyvia kairės pakraipos jaunuomene, nors ir turėjusia didžiulį kai kurių dvarininkų ir bajorų palaikymą, tačiau modernios Lietuvos ateitį siejusia tik su valstiečiais.

Nors knygoje nuolat pabrėžiama bajoriška Žemaitės kilmė, tačiau kai kurios monografijos vietos rodytų, jog diskutuojama su vidiniu tradicijos suformuotu įsitikinimu, kad Žemaitės po vedybų gyventas tamsus valstietės gyvenimas, jį liudytų atvirai neįvardijamas, bet įskaitomas įsivaizdavimas apie itin skurdžią, vargingą jos namų buitį. Štai knygos pradžioje, peržvelgiant Žemaitės gyvenimą, aptariant pažintį su jaunais kultūros žmonėmis, sakoma, kad ir jos troba nebuvo „tokia suvargusi, kaip kartais galvojama“, nes ji galėjusi apnaukvindinti Joną Jablonskį, čia galėjo viešėti ir Petkevičaitė-Bitė. Teigiama, kad Žemaitė turėjusi ir kuo lovą gražiau pakloti, ir kuo pavalgydinti. Panašu, kad šis nevienareikšmis Žemaitės socialinės padėties klausimas nėra lengvai išsprendžiamas. Kai skaitome Žemaitės laiškus, matome, kad pasakodama apie savo tarnystę pas Putvinskius ji visiškai natūraliai vadina juos ponais ir niekaip kitaip, nes ją nusamdžiusius žmones, tikrai tai dariusius iš noro pasirūpinti našlaujančia, pragyvenimo šaltinio neturinčia moterimi, skiria neperžengiama riba. Pati Žemaitė džiaugiasi šia tarnystės vieta ir rašo, kad pratinasi būti ponias: „truputį išmokau jau būti ponias. Kaip neišmokti? Kiekvienas tik žiūri, ko man trūksta, ir ko greičiau pildo mažiausias mano užmanymus – taip yra prisakyta nuo pono visiems ir sragiai“⁶. Vis dėlto Žemaitės „poniškumas“ reiškia tai, kad ji turi daugiau laisvo laiko, kad ją rūpinamasi, paisoma jos norų. Man regis, šią Žemaitės socialinės padėties dviprasmybę reikia nuolat turėti galvoje, ji nėra lengvai atsakomas klausimas.

Dviprasmiškas knygoje požiūris ir į Žemaitės išsilavinimą, turėtą literatūrinį skonį. Viena vertus, visoje knygoje kartojasi leitmotyvas, kad Žemaitės skaityta ir Mickevičius, tačiau kai imamasi spręsti apie vienus ar kitus literatūrinius sprendimus, vis dėlto ji traktuojama kaip visai mažaraštė rašytoja. Tokia itin iškalbinga monografijos vieta yra teiginys, kad „tradicinis kaimietiškas padorumas neleidžia jai rašyti apie lovą, apie kūną“ (p. 35). Štai čia Žemaitė pasirodo ne kaip rašytoja, bent kiek nuvokianti apie ano meto literatūrinės konvencijas (o kurio XIX a. ar XX a. pradžios rašytojo kūriniuose randame aprašytus „lovos reikalus“?), bet kaimo moteris, kuri gali vadovautis tik „tradiciniu kaimietišku padorumu“.

Siekdama įrodyti Žemaitės kūrinių vertę, Daujotytė mėgina keisti įsivaizdavimą apie Žemaitės patirties, jos gyvenimo dalyvavimą kūriniuose. Ji teigia:

6 *Ibid*, p. 137.

Net tais atvejais, kai sakė, kad tai jos locna laimelė, ta laimelė buvo ne nurašyta, o parašyta, ryškinant tai, ką laikė ir savo pačios patirtimi, bet ja nesiribodama, bendrindama. Savo gyvenimą, jo situacijas, aplinkybes, faktus ji labiau naudojo ne kaip kūrybos medžiagą, o kaip kūrybos instrumentus. Lyg dvejinosi ir į savo gyvenimą žvelgė lyg šalia būdama: stebinti, atpažįstanti, pavadinanti, įkūnijanti (p. 57).

Toks Žemaitės apgynimo būdas vėlgi parodo autorę diskutuojant su vidi- niu, tiesiai neišsakomu įsitikinimu apie šios moters mažaraštiškumą. Juk negalime nematyti, kad Žemaitės kūriniai turi aiškią struktūrą, ji galbūt kiek monotoniška, tačiau jos apsakymai atitinka visus smulkiosios prozos kūriniais keliamus reikalavimus. Tad galima sakyti, kad „gyvenimas“, perrašytas pagal tam tikrą žanro kanoną, jau savaime yra jo abstrahavimas ir bendrinimas. O kaip atsitinka, kad apsakymuose aprašytus žmonių gyvenimus pamatome kaip abstraktų visų „marčių“ ar visų nelaimingai nutekėjusių moterų vaizdinį, tai jau kitas klausimas. Greičiausiai čia turėtume kalbėti ir apie skirtingus skaitymo kodus ar pačių skaitytojų indėlį kuriant ir plečiant kūrinio prasmes. Štai Žemaitės artimiausios aplinkos žmonės kitaip skaitė jos tekstus nei prasilavinę skaitytojai. Po karo užrašytuose ne giminių, o Žemaitės kaimynų atsiminimuose nuolat kartojasi mintis, kad šie žmonės Žemaitės kūrinių personažus atpažindavo kaip konkrečius asmenis: „Žmonės tuoj atpažindavo jos pasakojimuose atvaizduotus asmenis.“⁷ Minima, kad net buvę labai nepatenkintų, nes jautėsi „neigiamai atvaizduoti“. Kai kurių jos amžininkų atsiminimai apie konkrečius asmenis ar įvykius jau yra susipynę su Žemaitės apsakymuose įrašyta jų interpretacija. Štai prisimenant nuolat besivaidijusius Užvenčio daktarus sakoma, kad „Žemaitė kažkuriame veikalėlyje juos atvaizdavo“⁸. Matyti, kad ano laiko skaitytojams-kaimynams kaip tik buvo svarbu atpažinti personažus, pamatyti juos esančius tokius pat, kaip jų pažįstami žmonės, tikėti, kad rašytoja aprašiusi viską lygiai taip pat, kaip ir yra buvę. Tiesa, pati Žemaitė dėjo pastangų lavinti šiuos patikliusius skaitytojus: apsakyme „Atminimai“ į kūrinį įtraukiama kolektyvinio skaitymo scena, kurios metu itin knygas mylintis, jų vertę suvokiantis, jau patyręs skaitytojas veda savo kaimynus abstraktesnio, reflektivesnio, savivoką ir elgesį veikiančio skaitymo būdo link.

7 A. Ališauskienė [užrašė J. Petrusis], „Nuo Bukantės iki Vilniaus“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 12, *Žemaitė: archyvinė medžiaga, atsiminimai, straipsniai*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 242.

8 M. Porinskienė [užrašė J. Petrusis], *ibid*, p. 247.

Skaitant šią knygą, kilo ir dar vienas svarbus klausimas, kaip monografijos autorė atskiria, kada Žemaitės vaizdavimo būdą lėmė ano meto literatūrinė tradicija (juk teigiama, kad Žemaitė gavo nors šioki toki literatūrinį išsilavinimą, minimi jos skaityti autoriai), o kada jos sprendimus veikė kaimo tradicija, čia egzistavusios moralės normos, kaimo žmonių palaikoma pasakojimo tradicija ir jos ypatumai? Reikia pasakyti, kad vis dar labai trūksta darbų, kurie imtųsi knygoje minimus Žemaitės saitus su lenkiškąja, taip pat ir su lietuviškąja didaktine literatūros tradicija pagilinti, pagrįsti konkrečiu tyrimu. Tas pat pasakytina ir apie prigimtinei kultūrai priskiriamas reikšmes. Susidarė įspūdis, kad autorė remiasi gana idealizuotu ir net literatūrinės tradicijos suformuotu įsivaizdavimu, kokia yra toji mūsų prigimtinė kultūra, palikdama už jos ribų nepriimtinus, nors gana natūralius ir svarbius jos sandus: „Kūnas, kūno kalba – Žemaitė buvo joje, jau buvo tik dar stipriai saistoma, net ribojama prigimtinės kultūros drovumo, santūrumo; labiausiai jų gaubiamą santuoka, santuokiniai ryšiai, vestuvėmis, vestuvių apeigomis užbaigiama jausmų istorija“ (p. 201). Manau, kad jau iš modernios literatūros patirties ir jos sukurtų kaimo žmogaus vaizdinių atsiranda apgailėstavimas, kad Žemaitės kūrinuose nėra herojų, išsiskiriančių, atsiskiriančių nuo kaimo bendruomenės: „Nesukuria veikėjų, patiriančių atokumą, distanciją“ (p. 217). Kyla klausimas, o kiek tokių buvo anuometėje kaimo bendruomenėje? Ir kokia iš tiesų buvo jų padėtis? Pokariu užrašyti rašytojos artimiausios aplinkos žmonių atsiminimai rodo, kad ir pati Žemaitė savo kailiu patyrė, ką reiškia nepritapti, išsiskirti ar net atsiskirti nuo bendruomenės, minima, esą kai kurių kaimynų ji buvo laikoma „beprote, valkata“, o apgynimo tesulaukdavusi tik iš panašioje padėtyje atsikliuvusio *lituomano* Višinskio.

Palankios sąlygos prigimtinei kultūrai priskirti tik tai, kas patinka ar svarbu, susiklosto todėl, kad šioje knygoje iškyla aistorinis lietuvišką prigimtine kultūrą kūrusios bendrijos vaizdiny. Skaitant monografiją atrodo, kad šios bendruomenės savitą buvimo, mąstymo būdą, savivoką, jauseną, gamtojautą formavo tik kraštovaizdis, į jį atsižvelgiama, jį norima dar ir dar kartą žvalgyti, patirti. Vis dėlto kituose vykdomuose prigimtinės kultūros tyrimuose ir knygoje minimo Vykinto Vaitkevičiaus darbuose istorinis šios bendrijos dėmuo yra itin svarbus, o Daujotytė pačios Žemaitės kūrinuose atrandamus laiko ženklus traktuoja kaip apnašas, kurias reikia nupūsti: „Gali būti, kad to paties laiko susitikimai lieka labiau paviršiuje, negali būti įgilinti dėl vienokių ar kitokių interesų. Ir tik tai, kas pasiekia iš tolesnės, o kartais ir jau tolimos perspektyvos, veikia paties kūrybos

fenomeno stiprumu, grynumu, jau be laiko, aplinkybių, sąlygų apnašų“ (p. 163). Apskritai linkstama istorijos atnešamas permainas traktuoti tik kaip „socialines deformacijas“ (p. 206). Bet tada atsitinka taip, kad interpretuodami, spręsdami, kas priklauso ar ne prigimtinai kultūrai, remiamės turima patirtimi (Daujotytės gerai pažintas yra pokario, mano pačios – jau brežnevinis kaimas) ir kultūrinės tradicijos suformuotais vaizdiniais. Tad, mano galva, vienintelė patikima išėitis – gilinti Žemaitės gyvento laiko pažinimą, perprantant tuo metu gyvenusių žmonių realijas, ir taip pildyti, plėsti kūriniuose įrašytas reikšmes, kurios gali sutapti su mūsų turimu įsivaizdavimu, bet gali ir nesutapti.

Man regis, kad savos patirties ir įsivaizdavimo primetimą matome, kai Žemaitės kūrybos pasaulėvaizdis Daujotytės mėginamas išprausti į vertikalę. Iš siekio ją parodyti ir įrodyti kai kurie dalykai labai nuvertinami, pvz., kasdieniai žmonių reikalai, darbai: „Gyvenimo žemumose, ypač buityje, neįmanoma užčiuopti to, kas pasirodo kūrinyje“ (p. 259). Apsisprendimas rašyti matomas kaip „aukštas“ pašaukimas, galimas tik pakilus nuo „pažemių“, jis priešinamas kasdienei sąmonei: „Kol esi žemai arba lieki pažemėj, tol negali matyti nei jausti“ (p. 152), nors ir cituojamas Žemaitės laiškas Višinskiui, kuriame ji rašymo pabudintus jausmus lygina su „vabolėmis pavasarį“; taigi pažemės padarais. Lietimas, lytėjimas Daujotytei taip pat siejasi su pažeme: „Lytėjimo, lietimosi pasijos, tegul ir pačiais žemiausiais registras“ (p. 109). Vis dėlto turiu pastebėti, kad Žemaitės kūriniuose yra labai švelnaus kūnų lietimosi, kuris neatsiejamas nuo tarpasmeninio rūpesčio, gailesčio, ir tokio santykio niekaip negaliu matyti kaip žemo ar nešvaraus. Iš, mano galva, primestos vertikalės atsiranda aukšti patyrimai ir vadinamoji „žema“ kasdienybė arba įprastybė (p. 258). Abejočiau ir dėl Daujotytės daromos priešstatos tarp darbo ir nedarbo (laisvo laiko), teigiama, kad tik laisvu laiku gali atsirasti šventumas, džiaugsmas (p. 200). Tačiau kitoje vietoje sakoma, kad tikrovė gali pasirodyti kitu lygmeniu, kai žmogaus sąmonė yra susiderinusi, veikia išvien, sinergiškai (p. 259). Bet ar ne per kasdienes darbus, ne per rutiną ir susiderinama su savąja gyvenama tikrove? Ar ne tada supantys daiktai ir šalia gyvenantys tampa savi, artimi?

Ta pati poliarizacija perkeliama ir darant skirtį tarp paviršiaus ir gelmės. Štai aptardama apsakymo „Budynė“ paprastų kaimo moterų atliekamus darbus, kuriems stinga užuojautos, atjautos palydint mirštančiąją, Daujotytė priskiria „paviršiui“, jį įvardydamą kaip „grubų, prastą“ (p. 270). Komedijose vaizduojamas žmonių santykių peripetijas monografijos autorė taip pat vertina menkinančiai,

vadina tai santykių paviršiumi: „Komedijai užtenka paties žmonių santykių paviršiaus“ (p. 282). Žemaitės kūrinių peizažuose atpažįstama pasaulio tvarka laikoma „aukšta“, „dangiška“, komedijos „Piršlybos“ analizės išvadose sakoma: „Tvarka tam kartui atstatyta. Labai aukšta – dangiškoji, įveikusi visa, kas jai kliudė [...]“ (p. 279). Net ir namų, buities sutvarkymas siejamas su „kosmine tvarka“. Tiksliai pastebima, kad Žemaitės gamtovaizdžiai leidžia pasirodyti gilesniam ir platesniam pasaulio sandaros jutimui (p. 61), tačiau nesutikčiau dėl šios tvarkos „kosminio plano“. Vis dėlto Žemaitės kūrinuose aprašytas gamtovaizdis yra žmogaus akių aprėpiamas, jis yra visais pojūčiais juntamas. Tai matomas ir juntamas sąryšingas pasaulis. Pabrėžčiau, kad Žemaitės kraštovaizdis ypatingas tuo, kad čia labai svarbus dangaus ir žemės sferų junglumas: jos saulė pasilenkia taip arti žemės, kad gali paglostyti mažiausius augalėlius ir gyvius. Ir monografijos autorė užsimena apie spiralinius ratus, „jungiančius žemę ir kosmosą“ (p. 37). Saulė, mėnuo ir žvaigždės yra saistomi labai panašių jausminių ryšių kaip ir vienos šeimos nariai, dangaus kūnai jautriai stebi žmonių pasaulį ir netgi jame dalyvauja. Pati Daujotytė pabrėžia ciklinį laiko judėjimą Žemaitės kūrinuose, tas pats jausmų judėjimas ratu akivaizdus ir jos kūrinių gamtovaizdyje. Tad kyla klausimas, kaip galime pasakyti, kur yra viršus, o kur apačia, kai žiūrime į apskritimą? Liūdniausia, kad, taip „išrūšiuvus“ Žemaitės kurtą pasaulio vaizdą, atsiranda labai daug anuomečio bendruomeninio, kasdienio gyvenimo reiškinių, kurie, atsidūrę už „aukštojo Žemaitės lygmens“, tampa nebeįdomūs, nuvertinti.

Dar vienas problemiškas, su tyrimo kryptimi susijęs dalykas: kūrinyje išskaitomos reikšmės, vadinamoji „gyvenimo gramatika“ (o ji, monografijos autorės teigimu, kaip tik ir yra apie žmonių tarpusavio ryšius, apie santykius su gamta, šeima, gimine) atsiejama nuo bendruomenės, kurios (su)gyvenimą reguliuoja, nuo būdo, kaip ši tvarka yra palaikoma, ji monografijoje pasirodo kaip mažai sakančios bendrybės, pliki didaktiniai teiginiai. Štai kaip nusakoma kūrinio „Kaip tu man, taip ir aš tau“ „pirminė gramatika“: „jei pajutai, kad esi nemylimas kaimynų, pagalvok, kritiškai pažvelk pats į save, savųjų nemylimam sunku gyventi“ (p. 55) arba „Gyvenimo patirtis perspėja – kitam kenkti negerai“ (p. 54). Dar blogiau nutinka, kai vaizduojamas konkretus pasaulis, anuomečių žmonių patirtis ir veiksmai mėginami suvesti į universaliai galiojančias tiesas apie pasaulį („etniškai ribotas prasmių struktūras suvesti su universalijomis“). Tada kitose knygos vietose nuolat pabrėžiama šios autorės kūrybos žemaitiška specifika, etninis savitumas tarsi nukrapštomi, kad būtų galima pamatyti tai, kas

yra universalu. Šioje knygoje dalis literatūros ontologijos klausimų svarstymų su Žemaitė ir jos kūryba labai menkai tesusiję, tad galima pajuokauti, kad Žemaitėi čia tiek garbės, kad jos kūriniai tokius svarstymus gali inspiruoti.

Paskutinis dalykas, kurį noriu pažymėti, susijęs ir su šiomis dienomis prasi-dėjusia diskusija dėl Žemaitės kalbos, jos kūrinių redagavimo, skelbimo. Dau-jotyte labai taikliai pastebi, kad Žemaitės kūrinių redagavimas, jų kalbos verti-mas bendrine tiesiogiai veikė šios autorės įtraukimą į literatūros kanoną. Tačiau knygoje sudėtingas, ilgą istoriją turintis šios rašytojos tekstų redagavimo klau-simas pernelyg lengvai „išsprendžiamas“. Kadangi į jį žvelgiama labai iš tolo ir labai bendrai, pasitikima redaktorių autoritetu, apeinamas faktas, kad trūksta nuoseklių tekstologinių tyrimų, kurie atkleistų Žemaitės redagavimo tradiciją, parodytų pačios rašytojos kalbos raidą, kaip ji buvo veikiamą taisymų. Sakyčiau, kad monografijos autorė labai lengvai atsijoja: „subendrinti“ tekstai – *Raštams*, o autografa – etnografiniams tyrimams. Man taip pat sunku įsivaizduoti, kaip *Raštuose* būtų galima perteikti visą šios rašytojos kūrinių redagavimo istoriją, ir pritariu monografijos autorei, kad čia veikiausiai ne *Raštų* reikalas. Tačiau galvoju, jog verta ieškoti būdų, kad jau mokykloje vaikai pamatytų mūsų kalbos raidą – jos savitų formų XIX a. pabaigoje liudininkai galėtų būti ne tik Žemaitės, bet ir Šatrijos Raganos, ir kitų tuo metu rašiusiųjų tekstai.

Žemaitės kūrinių redagavimo istorija rodo, kad pirmieji redaktoriai tvarkė ne tik kalbinius dalykus, o ėmėsi ir stilistinių, ir net turinio korekcijų. Pvz., pažymima, kad pati Žemaitė buvo linkusi duoti ilgesnius, pasakojimo įvykius nusakančius kūrinių pavadinimus. Todėl ir „Laimės nutekėjimo“ ciklui priskir-tiems apsakymams jos pačios buvo duoti kiti pavadinimai, nei mums dabar žino-mi: 1. „Nelaiminga meilė“ („Topylis“); 2. „Petras Kurmelis“; 3. „Velnio vestu-vės, velnio ir pagrabas“; 4. „Nemylima marti“ („Marti“); 5. „Ne turtuose laimė“ („Sutkai“)⁹. Teigiama, kad dalis pavadinimų užkliuvę dėl sentimentalumo, todėl buvę pakeisti. Daugelį taisymų Jablonskis grindė estetiniais ir net moraliniais sumetimais, o jo redagavimą atidžiau peržiūrėjęs teigia, kad jis buvęs „labai švelnus, perdėtai mandagus“. Tad nuodugniau pasižvalgius po dar neredaguotus Žemaitės autografus pamatytume šią rašytoją, straipsnio autorių žodžiais, ir ge-rokai sentimentalesnę ir šiurkštesnę. Redaktorių iš jos tekstų yra išmesta tokių

9 [S. a.], „Žemaitės tekstai ir jų redagavimas“, *Lietuvių literatūros instituto darbai*, t. 1, Vilnius: Valstybinė enciklopedinių žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, p. 163.

„vulgarių, necenzūriškų“ posakių, kurių net nedrįstama viešai pacituoti. Tad panašu, kad kada nors parašysima redagavimo istorija koreguotų ir dalį šioje knygoje išsakytų teiginių apie Žemaitę ir čia aptinkamą „gyvenimo gramatiką“.

Esu tikra, kad atidesnė redaktorė, per daug nepasitikėdama profesorės atmintimi, galėjo patikrinti šioje knygoje minimus faktus: ir Pirmojo moterų suvažiavimo datą, ir pirmojo Žemaitės kūrinio pasirodymo metus, suvienodinti varijuojančius apsakymų pavadinimus. O knyga be korektūros klaidų tikrai papuoštų jauną leidyklą.

Daujotytės monografija nubrėžia kryptis, kuriomis gali būti tęsiami, gilinami Žemaitės kūrybos tyrimai. Joje reaguojama ir į šių dienų aktualijas, siūlomi Žemaitės kūrybos aktualizavimo, grąžinimo į mokyklas būdai. Pasiūlytos biografijos ir kūrinių perskaitymo trajektorijos leidžia spręsti, kur dar galima eiti, su kokiais sunkumais susidūrė ankstesni tyrėjai ir kokie laukia ateinančiųjų. Monografija tikrai įrodo, kad grįžti prie Žemaitės verta.